

Recenzie

Peter Berger: Dobrodružství náhodného sociologa

Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2012, 266 s., ISBN 978-80-7325-291-5

Peter Berger patří k nejznámějším žijícím americkým sociologům. Jeho paměti *Dobrodružství náhodného sociologa – jak vysvětlit svět a přitom nenučit* (anglický originál: *Adventures of an Accidental Sociologist: How to Explain the World without Becoming a Bore*, 2011) nejsou standardní autobiografií, nýbrž spíše vzpomínkami na nejdůležitější intelektuální problémy, které motivovaly jeho práci.

Bergerova intelektuální kariéra začala trochu omylem. Když v osmnácti letech odešel s rodiči do Ameriky, usadili se v New Yorku. Původně se chtěl stát luteránským pastorem. Teologické vzdělání však odložil, protože se chtěl dozvědět více o americké společnosti. O sociologii měl jen vágní představu, ale zdálo se mu, že je tím pravým oborem, v němž se dá o této společnosti něco zjistit.

Proto nastoupil na New School for Social Research v New Yorku. K zakladatelům Nové školy sociálního výzkumu patřili mimo jiné John Dewey či Thorstein Veblen. Přednášeli zde jeden čas také Leo Strauss či Claude Levi-Strauss. V Bergerově představě sociologie lze vystopovat vliv Alberta Salomona, Alfreda Schutze a Carla Mayera. Nejdůležitější intelektuální důsledky však pro Bergera mělo přátelství s Thomasem Luckmannem.

Ačkoli Berger převzal objektivistický pohled na společnost, zároveň si dobře uvědomoval, jaké napětí existuje mezi tímto a weberovským pojetím společnosti, které se zakládá na subjektivních významech sociálních aktérů. Thomas Luckmann mu pomohl nalézt způsob, jak tyto dvě perspektivy integrovat. Protože v mládí Berger stále zápasil se svými vlastními teologickými problémy, bylo přirozené, že nejvýznamnější oblast své specializace udělal ze sociologii náboženství.

Na New School for Social Research získal slušnou znalost americké sociologie. Ke kvantitativním metodám nenalezl hlubší vztah. Bergerův přístup k sociologii se vyprofiloval jako „humanistický“ ve smyslu, že se blížil historické a filozofické perspektivě. V celé kariéře odmítal roli „proroka přednáškového sálu“. Když se ocitl pod tlakem, aby tuto roli přijal, obvykle se bránil tím, že univerzita ho platí za výuku sociologie, nikoli za angažovanost v náboženské či politické propagandě.

V letech 1958 – 1963 působil Berger jako profesor sociální etiky na Hartford Seminary Foundation v Hartfordu ve státě Connecticut. V roce 1959 se oženil s kolegyní Brigitte Kellnerovou. Ve stejném roce vydal článek v časopise *Christian Century*, který srovnával názory Alberta Camuse a Dietricha Bonhoeffera na roli náboženství v moderním světě. Hlavní myšlenky posléze Berger rozpracoval do první knihy *Nejistá vize: pohledy sociologa na sociální fikce a křesťanskou víru* (1961).

Brzy na to vyšla Bergerova kultovní kniha *Pozvání do sociologie: humanistická perspektiva* (1963). Měla jen jednu recenzi a to velmi negativní. Přesto se stala

okamžitě bestsellerem a je jím stále. Americké nakladatelství Anchor Books dosáhlo s tímto titulem do roku 1981 jednoho milionu výtisků. Dosud vyšlo 21 překladů v cizích jazycích. Tato kniha řadu lidí po celém světě přiměla k tomu, aby se stali sociology.

Výraz humanistická v podtitulu měl dva významy. Jednak chtěl sociologii řadit poblíž humanitních oborů – zejména literatury, historie a filozofie, ale zároveň naznačoval, že tato disciplína by měla sloužit osvobozujícímu záměru – osvobodit jedince z iluzí a pomáhat vytvářet humánnější společnost. Sociologie tvrdí, že jsme loutky společnosti, ale na rozdíl od loutek se můžeme podívat vzhůru a objevit provázky, jimiž jsme připoutáni. A tento objev je prvním krokem ke svobodě.

Ke konci svého pobytu v Hartfordu Berger odhazuje svou neortodoxní teologii a definuje sám sebe jako liberálního luterána. Vzdává se jakékoli šance stát se fanatikem jakéhokoli druhu. Sociologické vnímání světa v člověku vzbuzuje odpor k jakékoli formě fanatismu. Jediná ortodoxie, jíž se nepřestává držet, je weberovské pojetí povolání společenského vědce. Z Hartfordu odešel proto, že chtěl být na skutečné katedře sociologie, s pokročilými studenty.

V letech 1963 – 1970 působil Berger na Postgraduální fakultě své alma mater – New School for Social Research. Toto období je bezkonkurenčně nejproduktivnější z celé Bergerovy kariéry. Psal knihy a články s neuvěřitelnou rychlostí a šarmem. A New York Bergera opět okouznil. Nová škola, která byla místem velkého intelektuálního vzrušení v jeho studentských dobách, mu nabídla ohromné intelektuální zážitky.

Berger se pokouší provést syntézu několika proudů: voluntaristického weberovského přístupu, podle něhož společnost je tvořena smysluplným jednáním jednotlivců, durkheimovské školy francouzské sociologie, která sociální fakta představuje jako fakta odolávající jednání jednotlivců a konečně tradice americké sociální psychologie odvozující se od George Herberta Meada, který zkoumal způsob, jímž se jedinci socializují do svých rolí.

Berger diskutuje slavnou knihu *Sociální konstrukce reality* (1966), jejímž spoluautorem byl Thomas Luckmann. Jak se projekt sociologie vědění měnil v mnohem ambicióznější teoretický podnik a získával dokonce imperiální charakter, kniha, která byla konečným důsledkem tohoto projektu, se stala určitým manifestem. Ne náhodou se stala jednou z nejčtenějších knih ve společenských vědách 20. století.

Svět podle Bergera a Luckmanna známe skrze jazyk a všechny ostatní institucionální programy, které do nás vstúpila společnost. Jazyk je nejzákladnější lidskou institucí. Je paradigmatem pro všechny ostatní instituce. A je tedy paradigmatem vztahu mezi společností a vědomím. Přijetí knihy v době rozčarování z dominance tzv. strukturálně-funkcionalistické teorie a kvantitativní metodologie bylo příznivé.

Berger v pamětech zdůrazňuje, že sociální konstrukce reality má dosti daleko k postmodernismu. Podle postmodernistů je veškerá realita sociálně konstruovaná, a proto neexistuje žádná objektivní pravda. Neexistují žádná fakta, nýbrž pouze

„vyprávění“. Postmodernisté chtějí „dekonstruovat“ vyprávění, tj. demaskovat zájmy, která nevyhnutelně vyjadřují. Tyto zájmy vycházejí z třídy, rasy či genderu.

Tento amalgám teoretických směrů, který byl spojen s ideologií levice – marxismem, postkolonialismem či radikálním feminismem, získal podle Bergera v posledních desetiletích na americké akademické půdě ohromný vliv a na některých místech se stal utlačovatelskou ortodoxií. Tento trend však přináší závažný nepříjemný důsledek – relativismus. Intelektuální a politické důsledky tohoto typu nihilismu jsou nepříjemné.

Ze sociální konstrukce reality žádným způsobem nevyplývá, že žádná fakta neexistují. Luckmann a Berger by sami sebe zařadili do tradice sociologie, která má kořeny v osvícenském projektu snažícím se porozumět světu pomocí uplatnění rozumu. V době svého vydání se *Sociální konstrukce reality* shodovala s kulturní atmosférou doby. Postmodernisté si však knihu přivlastnili pro své vlastní účely a přeložili její jazyk do své konceptualizace.

Postupně byl Berger stále nešťastnější z měnící se povahy Katedry sociologie na Nové škole. Tradice evropské sociologie, která ho přitáhla k tomuto oboru, se zde rychle vytrácela. Pohrával si proto s myšlenkou, že si najde práci někde jinde. Když byl na podzim v roce 1969 zvolen vedoucím katedry, rozhodl se využít toto postavení v riskantní snaze změnit směřování katedry. To se mu však nepodařilo.

S politickým a kulturním hnutím 60. let 20. století Berger nejdříve sympatizoval. Příznivě pohlížel na vývoj zdůrazňující rasovou spravedlnost a uznání práv homosexuálů. Dokonce pocíťoval jistou náklonnost k demaskování autority. Odmítal válku ve Vietnamu, ale nemohl souhlasit se stále nepokrytějším antiamerikanismem a prosocialistickou orientací protiválečných kampaní.

Když v roce 1968 došlo ke studentským bouřím na Kolumbijské univerzitě, davová psychologie, mystika ulice a militantní antirozum odolávající argumentaci připomněl Bergerovi situaci z dětství z Vídně po anšlusu Rakouska. Okamžik, v němž se zdálo, že jeho myšlení ladí s duchem doby, skončil velkým třeskem.

Berger se dotýká rovněž feminismu. Existují určité momenty feminismu, s nimiž by souhlasil každý slušný člověk, např. odhodlání postavit mimo zákon všechny formy právní nebo sociální diskriminace žen. Jinou věcí je však stále vymezování žen jako obětí – a to právě v západních společnostech, které poskytují ženám takovou míru privilegií, jaké nemá v lidské historii období.

V letech 1970 – 1979 působil Berger na Rutgersově univerzitě v městě Brunswick v New Jersey. Pokud to byl intelektuální exil, byl to komfortní exil. Univerzita byla rozčleněna do kolejí, což bylo výhodné pro vyhýbání se ideologickým konfliktům. Bergerovou kolejí byla Douglass College. Levičáci byli izolováni na Livingston College, takže se s nimi často neseťkával.

V 70. letech došlo k ohromnému rozšíření geografického rozměru jeho myšlení, protože cestoval křížem krážem po zeměkouli s mimořádnou frekvencí. Nastává epocha „globalizace Bergera“. Politicky se Berger začíná vymezovat jako konzervativce, i když nesouhlasil s americkými konzervativci v otázkách jako potrat či homosexualita. Zaregistroval se jako republikán.

V průběhu 70. let došlo v Bergerově kariéře společenského vědce ke dvěma změnám v myšlení. Jednak přestával lpět na sekularizační teorii, jednak se začal stavět na stranu kapitalismu jako jediného schůdného modelu vývoje. Podle pozdějšího Bergera se moderní svět vyznačuje nikoli sekulárností, ale spíše pluralitou – nikoli málem, ale příliš velkým množstvím náboženství. Modernita není překvapivě věkem ateismu, spíše je to věk polyteismu.

Pluralismus podle Bergera podryvá náboženská přesvědčení pokládaná za samozřejmost, ale nikoli náboženství jako taková. Jestliže náboženství už není nějak dáno, člověk si musí vybírat mezi různými náboženskými nebo třeba i nenáboženskými světovými názory – některé volby mohou být dosti dobře i sekulární. Ale ve většině světa (včetně Ameriky) má většina voleb náboženskou povahu.

Protože v roce 1979 dostala Bergerova manželka nabídku, aby se stala vedoucí Katedry sociologie na Wellesley College, našel si Berger práci na fakultě Boston College, kde pobyl dva roky, než přešel na Bostonskou univerzitu na post univerzitního profesora, kde měl učit sociologii, náboženství a teologii. V roce 1985 tam založil nové výzkumné centrum, které se věnuje kulturním základům tržní ekonomiky.

Sociologie je podle Bergera radikální ve své demaskující perspektivě, ale konzervativní ve svých praktických implikacích. V práci *Válka o rodinu: zaujetí střední pozice* (1983) Berger s manželkou argumentují, že buržoazní rodina, na niž se nyní útočí, je nejlepším prostředím, v němž se děti mohou socializovat tak, aby se staly odpovědnými dospělými lidmi, což je předpoklad úspěšné demokracie.

Významnou knihou z 80. let je rovněž *Kapitalistická revoluce* (1986). Kapitalismus je podle Bergera jediným životaschopným modelem vývoje. Kapitalismus je nejlépe uzpůsoben tomu, aby pozvedl velký počet lidí na slušnou životní úroveň materiální prosperity, aby vytvářel společnost s přiměřenou rovností příležitostí a aby vedl k politickým režimům, jež poskytují záruky lidských práv a svobod.

Podnikání ke svému vzestupu nutně nevyžaduje demokracii, a ani k demokracii nutně nevede. Ale probouzí společenské tlaky, které mají v dlouhodobém časovém horizontu demokratizující účinek. Podnikání vytváří sociální prostor vně státu, který se nakonec může stát politicky významným. Podnikání podle Bergera přispívá k hospodářskému růstu a modernizaci, což obojí hraje ve prospěch demokracie.

V jedné z posledních knih vydanou společně s Thomasem Luckmannem *Modernita, pluralismus a krize významu* (1995) vysvětluje Berger dichotomii mezi relativismem a fundamentalismem jako něco, co představuje dvě strany jedné mince – totiž moderního pluralismu. Tezi, že člověk může věřit i při absenci jistoty, obsahuje rovněž Bergerem editovaný sborník *Mezi relativismem a fundamentalismem* (2009).

Na modernitu, která relativizuje všechny světové názory a hodnotové systémy, se vyskytly dvě protichůdné reakce: relativismus a fundamentalismus. Relativismus je reakcí, která se vzdává všech nároků na pravdu, kterou pokládá za nedosažitelnou nebo dokonce nežádoucí. Zdánlivě protikladný fundamentalismus je

vzdorné znovupotvrzování toho či onoho souboru pravd, chce ještě jednou učinit jistotu dosažitelnou.

Berger tvrdí, že obě reakce by měly být odmítnuty, neboť vyžadují odmítnutí rozumu. Obě podřívají soudržnost společnosti – relativismus, protože rozkládá morální konsensus, bez něhož není možný společenský řád, fundamentalismus, protože balkanizuje společnost, nebo vnucuje jednotu násilím. Berger nabízí střední pozici mezi oběma extrémly: člověk může věřit, i když nemá jistotu.

Marek Loužek
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha